

VIRTUS

25 | 2018

Gerrit van Oosterom

Adellijke echo's?

De invloed van de adel op de ontwikkeling van buitenplaatsen langs de rivieren van het Amstelland en de Oude Rijn*

9

Vier jaar voor zijn dood was het dan eindelijk zover. ‘Ten langen leste is Batesteijn bij decreete vercocht ende is daarvan copen gebleven Pedro Ormea, ende uyt crachte van dien daermede verlydt op den 26 Juli 1595, zulk indervoegen als Herman van Zuylen dat lest besat’. De genealoog van de familie Ormea, J.G. Frederiks, citeerde in 1892 weliswaar een niet te controleren ‘aanteekening in een geschreven boek der zeventiende eeuw’, maar de implicatie van het citaat is veelzeggend.¹ Met de aankoop van huis Batestein langs de Oude Rijn in Harmelen kon de uit Italië afkomstige bankier Pedro Ormea ‘ten langen leste’ zijn economisch kapitaal gaan mobiliseren om het sociaal kapitaal van zijn familie in de Republiek uit te bouwen. De aankoop van het kasteeltje Batestein met de illustere adellijke connotaties van zowel het gebouw zelf als van de eerdere eigenaren de families Van Zuylen en Van Reede bood daarvoor een mooie kans. Na de dood van de ‘heer van Batestein’ in 1599 zouden zijn erfgenamen

* In 2017 heeft de Werkgroep Adelsgeschiedenis de eerste Virtus scriptieprijs toegekend aan de auteur voor zijn masterscriptie, ‘Gronden van vermaak. Een reconstructie van de ontwikkeling van de buitenplaatscultuur en het buitenplaatslandschap langs de Oude Rijn tussen Leiden en Utrecht 1600-1900’, (ongepubliceerde masterscriptie, Rijksuniversiteit Groningen, 2015). Als onderdeel van de prijs is een aspect van deze scriptie bewerkt tot dit artikel. De auteur wil professor Yme Kuiper bedanken voor zijn adviezen bij de totstandkoming van zowel de scriptie als dit artikel.

1 J.G. Frederiks, ‘Ormea’, *Algemeen Nederlandsch familieblad orgaan van de Vereeniging het Nederlandsch Familie-archief*, IX (1892) 110-115. Voor een gedetailleerd overzicht van de geschiedenis van Batestein zie: J.W.C. van Schaik, ‘Het Huis Batestein te Harmelen’, *Heemtijdinghen*, XXVII (1991) 1-27.

het verouderde huis begin zeventiende eeuw verder verfraaien en bouwde de familie haar bezit en status verder uit.

De verkoop van Batestein door de adel aan een burger eind zestiende eeuw is een vroeg voorbeeld van een proces waarbij uiteindelijk in honderd jaar tijd vrijwel al het adellijk bezit langs de Oude Rijn in handen kwam van het stedelijk patriciaat.² Het voorbeeld is illustratief voor de rol die de adel speelde in de totstandkoming van het buitenplaatslandschap en de buitenplaatscultuur in dit gebied. De adel was slechts actief tijdens de proloog ervan, als leverancier van boerderijen, kastelen en versterkte huizen aan het stedelijk patriciaat. Daarna speelden ze nog slechts een bijrol als referentiepunt voor de door anderen ontwikkelde buitenplaatscultuur. Getalsmatig kwam de adel er niet meer aan te pas.

10 Die beperkte rol van de adel in de ontwikkeling van zeventiende-eeuwse riviergebonden buitenplaatslandschappen in Holland en westelijk Utrecht is vaker geconstateerd. Remmet van Luttervelt stelde in zijn dissertatie over de Vechtstreek al in de jaren veertig van de vorige eeuw kortweg dat de adel ‘voor de cultuur in de Vechtstreek (...) van weinig betekenis [is] geweest; het aantal adellijke Vecht-bewoners was te klein om enige invloed uit te oefenen’.³ In latere studies naar andere gebieden waar buitenplaatsen volgens tijdgenoten het landschapsbeeld domineerden (hier ‘buitenplaatslandschappen’ genoemd) wordt Van Luttervelts visie steeds opnieuw bevestigd.⁴ Paul Brusse en Wijnand Mijnhardt vatten het in 2011 voor heel West-Nederland bondig samen. ‘The nobles owned only 5% of the land [and] were something of an endangered species’.⁵

Maar als de adel nauwelijks een actieve rol speelde in de buitenplaatsontwikkeling van dit deel van de Republiek betekende dat dan ook dat zijn aanwezigheid, hoe marginaal ook, geen rol speelde in de totstandkoming ervan? En hoe verliep die transformatie van adellijk naar burgerlijk bezit? Ging het om een tactische terugtrekking of een gedwongen vertrek? Of was de adelsgroep inderdaad simpelweg getalsmatig te klein om een voetafdruk na te laten? In dit artikel wil ik verkennen of, en zo ja, welke rol de verkoop van adellijk grondbezit speelde in de ontstaansfase van twee Hollandse buitenplaatslandschappen: de Oude Rijn tussen Leiden en Utrecht en het gebied rond de rivieren in het Amstelland. Twee gebieden met veel overeenkomsten, maar juist op het vlak van de rol van de adel in de transformatie naar buitenplaatsland-

2 Van Oosterom, ‘Gronden van vermaak’, 134. In de scriptie wordt vermeld dat deze transitie van adel naar burgerlijk bezit al in 1553 plaatsvond. Hoewel dat correct is, komt het complex daarna tussen 1580 en 1593 opnieuw in adellijk bezit. De definitieve overgang en daarmee ook de transformatie naar buitenplaats is daarom in dit artikel veertig jaar later gedateerd dan in de scriptie.

3 R. van Luttervelt, *De buitenplaatsen aan de Vecht* (Lochem, 1948) 30.

4 Vgl. M. van den Broeke, *Het pryee van Zeeland. Buitenplaatsen op Walcheren 1600-1820* (Hilversum, 2016); C. Boschma-Aarnoudse, *Buitenplaatsen in de Purmer investeren en buitenleven in een Noord-Hollandse polder* (Wormerveer, 2016); J. Stöver, ed., *Kastelen en buitenplaatsen in Zuid-Holland* (Zutphen, 2000); J.W. Groesbeek, *Amstelveen acht eeuwen geschiedenis* (Amsterdam, 1966).

5 P. Brusse en M. Mijnhardt, *Towards a new template for Dutch history. De-urbanization and the balance between city and countryside* (Utrecht, 2011) 69.

11

Buitenplaats Batestein, gelegen in Harmelen langs de Oude Rijn, was in trek bij burgers op zoek naar adellijke connotaties. Afgebeeld is de situatie in 1744 na eerdere verfraaiingen, onder andere door de nazaten van Pedro Ormea (ets, H. Spilman, naar een tekening van Jan de Beijer; *Het Utrechts Archief*, coll. Atlas Coenen van 's Gravesloot)

schap ook met subtiele verschillen die te maken hebben met de geografische ligging, de aan- of juist afwezigheid van versterkte huizen en verschillen in de religieuze achtergrond van adellijke families.

De geboorte van het Amstellands Arcadia

Door Marc Glaudemans wordt het totaal aantal buitenplaatsen rond Amsterdam (zeer conservatief) geschat op ruim vijfhonderd.⁶ Minstens driehonderd daarvan la-

⁶ M. Glaudemans, *Amsterdams Arcadia de ontdekking van het achterland* (Nijmegen, 2000) 184. Op basis van de transportregisters blijkt het aantal hoger te liggen. Langs de Amstel, Holendrecht, Angstel en Gein alleen al zijn minstens 150 buitenplaatsen topografisch te lokaliseren.

gen ten zuiden van Amsterdam in het Amstelland. Van die driehonderd lag ongeveer de helft direct langs de rivieren Amstel, Holendrecht, Angstel, Gein en kleinere riviertjes zoals de Waver en de Winkel. De andere helft vinden we langs de verder weg gelegen landwegen en in de polders van de Watergraafsmeer of de Bijlmermeer.

De buitenplaatsontwikkeling in dit gebied had zijn wortels diep in de zestiende eeuw, maar kwam pas na 1640 tot grote bloei.⁷ Bijna alle buitenplaatsen (94 procent) ontstonden door de aankoop van een boerderijcomplex dat daarna werd getransformeerd tot buitenplaats. Transformatie van kastelen of versterkte huizen tot buitenplaats kwam hier in tegenstelling tot de Vechtstreek of de Oude Rijnzone nauwelijks voor omdat ze er simpelweg bijna niet waren. Het kasteel van de heren van Amstel in Ouderkerk was al in 1204 verwoest en vervolgens werd het terrein in 1614 omgevormd tot Portugees Israëliësch begraafplaats. In de wijde omtrek lagen verder alleen nog Kasteel Loenersloot, de ruïne van het slot Abcoude en veel verder weg, langs de Aa, de restanten van de versterkte huizen Clarenborg, Ter Aa, Aastein en Ruwiel. Van deze zeven transformeerden alleen Loenersloot, Abcoude en Ter Aa gedurende de zeventiende en vroege achttiende eeuw tot buitenplaats.⁸

12

Naast een agrarische oorsprong is ook de continuïteit van de combinatie buitenplaats en boerderij typerend voor dit gebied. Het deed Van Luttermvelt al verzuchten dat de Amstel weliswaar stijf en chique was maar dat het buitenplaatslandschap tussen Vecht en Amstel in zijn ogen altijd ‘boers’ was gebleven.⁹ Behalve ‘boers’ was het ook, om met Claudemans te spreken, ‘Amsterdams territorium’. Een door de Amsterdamse bestuurlijke en economische elite van burgers vormgegeven wereld. Andere steden en andere groepen, waaronder de adel, kwamen er hier nauwelijks aan te pas. Het is dan ook niet vreemd dat van alle zeventiende- en achttiende-eeuwse buitenplaats-eigenaren in dit gebied nog geen twee procent van adellijke afkomst was.

Het afscheid van de adel van Amstelland

In alle ambachten van het Amstelland was veruit de meeste grond al in de vroege zestiende eeuw in eigendom van privépersonen waarbinnen de adel een ondergeschikte plek innam.¹⁰ Uit de zeventiende-eeuwse transport- en leenregisters blijkt dat hun grondbezit langs de rivieren in het Amstelland honderd jaar later nog fragmentarischer en kleinschaliger was geworden. Het ging naast kasteel Loenersloot en het huis Kostverloren maar om een kleine twintig pachtboerderijen met elk een grootte van twintig tot dertig morgen en een aantal stukken land zonder boerderij. Zo bezat gra-

7 R. Meischke, ‘Buitenverblijven van Amsterdammers voor 1625’, *Amstelodamum*, LXX (1978) 82-106.

8 B. Olde Meierink, ed., *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht* (Utrecht, 1995) 89-101, 158-159, 289-294, 381-384.

9 Van Luttermvelt, *De Vecht*, 255.

10 H.F.K. van Nierop, *Van ridders tot regenten. De Hollandse adel in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw* (Den Haag, 1984) 111.

vin Johanna van der Nath-Van Duivelant (1595-1638) volgens het belastingkohier van 1632 het huis Kostverloren langs de Amstel dat ze samen met het huis Ter Nesse in Linschoten van haar kinderloos gestorven oom Gijsbert van Ternesse (1565-1614) had geërfd. Ze bewoonde het buitenhuis echter niet zelf maar verhuurde het aan een Amsterdamse arts.¹¹ Haar zoon, jonkheer Dirk van der Nath (1625-1693), bezat op datzelfde moment iets noordelijker gelegen twee dan nog naamloze boerderijen (het latere Enkeldloon en Dubbelloon) met respectievelijk tien en 23 morgen land. Vlakbij de stad hadden de aan de Van der Nath's geparenteerde familie Theus drie boerderijen op de westoever van de Amstel in bezit en op de oostoever nog twee grote stukken land grenzend aan het Diemermeer.¹² Verder weg van de stad langs de Holendrecht, het Gein en de Angstel lagen rond die tijd nog kleinere fragmenten van adellijk bezit. Uitzondering qua schaal was het aanzienlijk grotere grondcomplex rond kasteel Loenersloot dat beleend was aan de familie Amstel van Mijnden.¹³

Niet de omvang van hun grondbezit, maar wel hun achtergrond levert een interessante inkijk op in deze adellijke grondbezitters rond het midden van de zeventiende eeuw. Vrijwel zonder uitzondering ging het om een kleine maar hechte coterie van laag adellijke, sterk geparenteerde, rooms-katholieke families. De wortels van de families Van Duivelant, Van der Nath, Sandelijn, Nobelaer, Bloys van Treslong en Theus lagen op de Zuid-Hollandse en Zeeuwse eilanden of in Vlaanderen waar een aantal families na de Sint Felixvloed van 1530 naartoe waren gemigreerd. De meesten van hen kwamen gedurende de zestiende en vroeg zeventiende eeuw via huwelijken met personen uit de Noordelijke Nederlanden uiteindelijk ook in steden als Haarlem, Den Haag en Utrecht terecht.

In contemporaine bronnen worden leden van de groep structureel aangeduid met toevoeging van een adellijk predicaat. Maar of ze daadwerkelijk op basis van geboorte tot de adel gerekend mogen worden, is lang niet altijd eenvoudig te traceren. Neem bijvoorbeeld de drie broers Lenaert, Gerard en Dirk van der Nath. In 1655 werden ze door keizer Ferdinand III geadeld tot Rijksridders van het Heilige Roomse Rijk.¹⁴ Hun vader Diderik van der Nath (1585-1624) en hun moeder Johanna van Duivelant (1595-1638) werden echter al decennia daarvoor aangeduid als jonkheer en gravin, wat waarschijnlijk vooral terug te voeren is op de adellijke afstamming van het geslacht Van Duivelant.¹⁵ Ook de adellijke status van de aan de Van der Nath's geparen-

11 Groesbeek, *Amstelveen*, 125.

12 Nationaal Archief (NA), archief Hof van Holland Decreten (HHD), inv.nr. 3283, decreet 1584/108, 6 nov. 1584.

13 In dit artikel wordt Loenersloot als de meest zuidelijke punt van het buitenplaatslandschap gehanteerd omdat zuidelijk van Loenersloot, waar de Angstel overgaat in de Aa, nauwelijks buitenplaatsen lagen. Adellijk grondbezit in dat gebied is dus niet meegenomen.

14 Österreichisches Staatsarchiv (OS), archief AVA Adel RAA, inv.nr. 80.21 Dernath, 20 nov. 1655.

15 W.J.J.C. Bijleveld, 'Van Duyvelant van Rhoon', *De Nederlandse Leeuw*, XLIV (1926) 79; W.J.J.C. Bijleveld, 'Van Heereboer tot Rijksgraaf in driekwart eeuw. De familie van der Nat', *De Nederlandse Leeuw*, LIII (1935) 532-541; C. Maris van Sandelingenambacht, 'Middeleeuwse Van der Nath's, voorzaten van de

teerde families Theus en Nobelaer lijkt op het eerste gezicht meer adellijke aspiraties dan antecedenten op te leveren. Cornelis Theus die zich gedurende zijn leven structureel jonkheer liet noemen, was weliswaar afkomstig uit een oud en zeer vermogend geslacht maar kon alleen via zijn moeder Baerte Sandelijn (1583) bogen op aantoonbare adellijke afstamming van de familie Sandelijn uit Antwerpen, die in 1503 in de adelstand was verheven.¹⁶ Ook de familie van jonkheer Cornelis de Nobelaer sr. (ca 1586-1654) behoorde begin zeventiende eeuw tot de rijkste 250 personen van de Republiek, maar het is onduidelijk of hij ook van adellijke afstamming is.¹⁷ Andere families uit deze groep ontleenden hun adellijke status aan vroeg-zeventiende eeuwse verheffingen uit het buitenland. Een voorbeeld daarvan is de familie Van der Hem die in 1620 door Ferdinand II werd geadeld en meerdere boerderijen bezat langs het Gein en de Amstel. Ook Diderick Ramp (-1720), de laatste erfgenaam van de bezittingen van de families Theus/Van der Nath, stamde af van een familie die pas in 1630 in het buitenland geadeld was.¹⁸ In alle gevallen lijkt het te gaan om families die volop bezig waren zichzelf sociaal-economisch te herpositioneren, een proces dat door van Henk van Nierop ook wel 'de re-aristocratisering van de lagere adel' is genoemd.¹⁹

14

Rond 1650 liquideerde deze groep in één tot twee generaties hun bezit in het Amstelland en trok ze zich volledig uit het gebied terug. De familie Theus en de aan hun geparenteerde Sandelijns en Nobelaers namen hiervoor het initiatief en stootten hun bezittingen ten zuiden van Amsterdam geleidelijk af. Nadat ze in 1632 ten behoeve van de inpoldering van het Diemermeer een strook grond ten oosten van de Amstel hadden overgedragen, verkochten ze in 1646 een ander deel van dit complex aan houthandelaar Johannes Therincks uit Amsterdam. Deze projectontwikkelaar komen we ook als 'lantvercoper' in de aktes tegen en verkavelde het terrein vrijwel direct tot drie kleine buitenplaatsen die hij separaat verkocht.²⁰ In 1663 en 1699 verkochten de erfgenamen Theus de nog resterende stukken land achter deze buitenplaatsen waarmee het grondbezit van de buitens Amstelzicht en Hogermeer werd uitgebreid en al hun bezittingen op de oostoever van de Amstel waren verkocht.²¹

---

rijksgraven Von Dernath', *De Nederlandse Leeuw*, LXXVII (1959) 204-214.

- 16 Utrechts Archief (UA), archief Huis Zuilen, inv.nr. 854, stukken verheffing Adriaan Pieterszn. Sandelijn, 1503. Zie voor de genealogie van de familie Sandelijn: F. Beelaerts van Blokland, 'Het geslacht Sandelijn', *De Nederlandse Leeuw*, XXII (1903) 271-275 en het vervolg in: *De Nederlandse Leeuw*, XIII (1904) 49-53.
- 17 K. Zandvliet, *De 250 rijksten van de Gouden Eeuw* (Amsterdam, 2006) 112-113. Zie voor de genealogie van de familie Nobelaer: W.J.F. Juten, 'Het geslacht de Nobelaer', *Taxandria*, VII (1900) 72-80, 129-138; L.J. Rogier, *Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de 16^e en 17^e eeuw* (Amsterdam, 1947) 55, 405.
- 18 K. Kuiken, 'Wie is zonder Ramp. De stijgende koers van een adellijk familiewapen', in: R. Alma, ed., *Adel en heraldiek in de Nederlanden: adellijke identiteit en representatie* (Hilversum, 2012) 95-108.
- 19 Van Nierop, *Van ridders tot regenten*, 231.
- 20 Noord Hollands Archief (NHA), oud rechterlijke archieven (ORA), inv.nr. 2366, fol. 20, 18 nov. 1632. Groesbeek, *Amstelveen*, 188.
- 21 NHA, ORA, inv.nr. 2377, fol.34, fol.70, 20 dec.1663, inv.nr. 2385, fol.182, 30 jan. 1699.

Cornelis de Nobelaer (1586-1650). Hij behoorde tot de kleine coterie van rooms-katholieke laagadellijke grondbezitters die door hun vertrek uit het Amstelland in de tweede helft van de zeventiende eeuw letterlijk en figuurlijk ruimte boden aan de opbloeiende buitenplaatscultuur tussen Amstel en Vecht (*gravure, Adriaen Lommelin naar Abraham van Diepenbeeck, 1630-1677; coll. Rijksmuseum, Amsterdam, nr. RP-P-OB-46.311*)

15

Na het afstoten van de stukken land ten noorden van de Diemermeer kwamen de andere boerderijen die de familie Theus eind zestiende eeuw had gekocht aan de beurt. Eerst werd de hofstede Oldenhof, gelegen op het kruispunt van Holendrecht en Waver, midden jaren tachtig van de zeventiende eeuw verkocht. De boerderij was toen minstens drie generaties in de familie geweest.²² Tien jaar later werd ook de hofstede Meermont langs de Amstel verkocht die al meer dan honderd jaar binnen de

²² In 1646 wordt Oldenhof voor het eerst genoemd in het testament van Arnout Sandelijn (-1648). Zie: G.H.J.C. Eschauzier, 'Aanvullingen op de genealogie van het geslacht Sandelijn', *De Nederlandse Leeuw*, XXII (1904) 151-152, met verwijzing naar Stadsarchief Delft (SD), Oud Notarieel Archief (ONA), inv.nr. 38, stukken notaris Cornelis Pieterszn. Bleyswijk, 19 mei 1646.

familie was doorgegeven.²³ Nog weer tien jaar later verkocht de familie haar laatste boerderij langs de Amstel, waarmee rond 1710 al haar grondbezit was geliquideerd.²⁴

De familie Van der Nath stootte haar bezittingen, in tegenstelling tot de familie Theus/Nobelaer, snel en efficiënt af in amper tien jaar tijd. De twee boerderijen langs de Amstel die graaf Dirk van der Nath (1625-1693) in 1638 van zijn moeder had geërfd, werden beide in 1650 verkocht. Eén van de boerderijen werd verworven door Nicolaas van Loon (1602-1675) en zijn broer Pieter van Loon (1607-1679) die het complex ontwikkelden tot buitenplaats Dubbelloon.²⁵ De andere boerderij werd verworven door advocaat Silvester Heermans en kreeg in de periode daarna waarschijnlijk alleen een eenvoudige buitenplaatsfunctie in de vorm van een aantal kamers in het voorhuis.²⁶ In 1661 liet Dirks broer, graaf Gerard van der Nath (1620-1689), baron van Corter en Hofen, heer van Seneffe, Sierhagen en Hasselburg, zijn laatste belening onder Abcoude door zijn zaakwaarnemer overdragen aan Jacob de Waal, heer van Vlooswijk.²⁷ Ook de ruïne van het in 1650 afgebrande huis Kostverloren werd enkele jaren later door de broers verkocht. Dirk woonde toen al lang en breed in Luik en Gerard was verhuisd naar Sleeswig Holstein waar hij trouwde met de Duitse Catharine Von Ahlenfeldt (1643-1691) en een functie bekleedde aan het hof van de keurvorst van Saksen.

16

Tactische terugtrekking of gedwongen vertrek?

Er zijn twee mogelijke verklaringen voor het feit dat de genoemde families in de tweede helft van de zeventiende eeuw afscheid namen van het Amstelland. De eerste is religieus van aard. De meeste families waren na de opstand fervent rooms-katholiek gebleven en waren actief betrokken bij het stimuleren van de missie of het ondersteunen van de jezuïeten. Zowel de familie Theus als Van der Nath creëerden vrijplaatsen voor het roomse geloof in een aantal van hun ambachtsheerlijkheden zoals Cabauw (Theus) en Grijsoord op Oude Tonge (Nobelaer).²⁸ Veel leden van deze katholieke families gingen vanaf 1650 hun belangen geleidelijk steeds meer verleggen naar de Zuidelijke Nederlanden. De Nobelaers trokken zich terug in het Brabantse en de familie Van der Nath verschoof via een tussenstop in Vlaams-Brabant haar belangen naar Holstein waarna de opeenvolgende Rijksgraven ‘Von Dernath’ uitwaaierden over het Duitse Rijk richting Bohemen en Hongarije.²⁹

²³ NA, HHD, inv.nr. 3283, decreet 1584/108, 6 nov. 1584.

²⁴ NHA, ORA, inv.nr. 2385, fol. 196, 4 mei 1699 (Meermont), inv.nr. 2387, fol. 64, 16 jul. 1708 (Het Molentje).

²⁵ Groesbeek, *Amstelveen*, 158.

²⁶ Haags Gemeentearchief (HGA), archief familie van Brienen van de Grootte Lindt (FBGL), inv.nr. 34 transportakte en bijbehorende stukken, 1650.

²⁷ J.C. Kort, *Leenregister leenkamer Brederode*, leen nr. 12: vier morgen onder Abcoude genaamd de Poeldrecht, 2 aug. 1661; www.hogenda.nl (geraadpleegd 2 mei 2018).

²⁸ Rogier, *Geschiedenis van het catholicisme*, 483. Zie voor een bredere contextualisering van de rooms-katholieke adel: J. Geraerts, *The Catholic nobility in Utrecht and Guelders ca 1580-1702* (Londen, 2015).

²⁹ L. von Ledebur, *Adelslexicon der Preußischen Monarchie* (3 dln.; Berlin, 1858), III, 235.

Voor de familie Van der Nath en de andere rooms-katholieke edelen was het Amstelland vermoedelijk altijd een perifere zone gebleven omdat het zwaartepunt van hun leefwereld zuidelijker lag. De zelfgekozen *powerbase* van de familie Theus in de Noordelijke Nederlanden lag bijvoorbeeld net ten noorden van de Lek in de hoge heerlijkheid Cabauw die in 1609 door Cornelis Theus werd aangekocht. De buitenplaats Hofvliet die binnen de heerlijkheid lag werd door hen, in tegenstelling tot hun bezittingen noordelijker, wel als buitenverblijf gebruikt zoals blijkt uit een gedicht dat door Joost van den Vondel werd opgedragen aan 'de heer van Kabau' toen het buiten door een storm in de winter van 1670 werd beschadigd.³⁰

De Nobelaers hadden hun anker in de Noordelijke Nederlanden uitgeworpen rond Den Haag. Ze bezaten tussen 1590 en 1715 naast een prestigieuze woning aan het Lange Voorhout ook de kastelen Blotinghe (Hodenpijl), Binckhorst en buitenplaats Meer en Duijn bij Lisse. De vele heerlijkheden die de familie verwierf lagen nog veel zuidelijker in Noord-Brabant (Uitwijk, Etten, Burgst) of op de Zuid-Hollandse en Zeeuwse eilanden (Grijsoord, Mellisant, Clinckerlandt, Kerkwerve). Het brandpunt moest echter het latere 'Huis te Nobelaer' in Etten (Noord-Brabant) worden. Cornelis de Nobelaer (1600-1675) kocht hiervoor in 1646 een oud omgracht kasteeltje aan. Zoon Justus (ca 1615-1685) zal het huis vervolgens transformeren in het imposante slot dat de familie tot 1718 in eigendom hield.³¹ Het afstoten van hun versnipperde bezittingen aan de randen van hun leefwereld, lijkt voor deze groep op het eerste gezicht een bewuste strategie te zijn geweest, gericht op het concentreren van belangen in de Zuidelijke Nederlanden. Een logische stap in een periode dat de families zich geografisch, economisch en cultureel herpositioneren.

Het afstoten van het bezit gaat door tot het begin van de achttiende eeuw en lijkt steeds meer gerelateerd te zijn geweest aan financiële problemen. Al in 1696 werden delen van de ambachtsheerlijkheden van de familie Nobelaer op de eilanden teruggevorderd door crediteuren van de erven van Willem de Nobelaer (1630-1683).³² Jean Baptista de Bloys van Treslong (1679-1736) moest zijn boerderij Runderlust langs de Amstel rond 1730 meerdere keren hypothekeren.³³ Het dieptepunt was echter de liquidatie van alle bezittingen van Diederik Ramp, de laatste erfgenaam van de Amstellandse bezittingen van de familie Theus/Nobelaer. Nadat hijzelf in het eerste decennium van de achttiende eeuw al het nodige bezit had verkocht, werden hij en zijn

30 J.F.M. Sterck, ed., *De werken van Vondel* (10 dln; Amsterdam, 1937), X, 691. 'De heer van Kabau' waar naar verwezen wordt, is Cornelis de Nobelaer die gehuwd was met Bartha Theus, dochter van Cornelis Theus die de heerlijkheid in 1609 aankocht.

31 B. Aarts, 'Van Brussel naar Den Haag. Bouw en verbouw van de Noord-Brabantse kastelen en "omgrachte huizingen" in de zeventiende eeuw', in: Y. Kuiper, ed., *Buitenplaatsen in de Gouden eeuw* (Hilversum, 2015) 270-271; T. Buckens, *Kastelen in Etten Leur* (Etten Leur, 1983), 1.

32 NA, archief familie Couseband, inv.nr. 619, kwitantie voor de betaling van 1/9 deel van de ambachtsheerlijkheid Grijsoord en van 1/7 deel van de hoge heerlijkheid Klinkerland door de procurator van de crediteuren van Willem de Nobelaer, heer van Kerckwerve, voor mr. Adriaen Graswinckel, 1698.

33 Groesbeek, *Amstelveen*, 166.

vrouw Geertruyd Speyart van Poelenburgh van Woerden in 1711 failliet verklaard waarna hun curatoren de heerlijkheid Cabauw, buitenplaats Meer en Duijn en diverse ambachtsheerlijke rechten en boerderijen verkochten om de schulden te voldoen.³⁴

Het afstoten van bezit is één van de uitingen van de vaker geconstateerde verarming van een deel van de adel in de zeventiende eeuw. Deze verarming was een gevolg van de spanning tussen de noodzaak van het voeren van een adellijke levensstijl en van het teruglopen van inkomsten uit grondbezit als gevolg van de verslechterende agrarische conjunctuur na 1650. Voor de katholieke edelen werd dit nog versterkt door het wegvallen van inkomsten uit ambten waarvoor zij vanwege hun geloof waren uitgesloten.³⁵ Het afstoten van bezit in gebieden met minder economische, politieke en sociale kansen en het verwerven van bezit in gebieden met meer mogelijkheden en sociale en culturele ruimte kunnen dan ook niet los van elkaar gezien worden en zijn twee kanten van dezelfde medaille.

18

Adellijke boerderijen en de ontwikkeling van buitenplaatsen

Alle boerderijcomplexen die door de adel langs de rivieren van het Amstelland zijn verkocht werden vrijwel direct na hun aankoop door Amsterdamse burgers ontwikkeld tot buitenplaats.³⁶ Uiteraard komt dit deels doordat ze te koop kwamen in een periode dat het bouwen van buitenplaatsen *booming business* was; deze transformatieslag past daarmee in een algemene trend. Een derde van de boerderijen langs de Amstel, Holendrecht, Angstel en het Gein is echter nooit getransformeerd tot buitenplaats.³⁷ We mogen deze transformatie dan ook niet als een automatische beschouwen. Dat roept de vraag op of de adellijke herkomst van deze boerderijen een bepalende factor was in de keus of een locatie wel of niet werd getransformeerd tot buitenplaats.

Er is in het Amstelland geen enkele aanwijzing gevonden dat er bij de Amsterdamse burgers een preferentie was voor de aankoop van boerderijen die voorheen in adellijk bezit waren vanuit een status-motief. Het gaat dan ook vrijwel overal om anonieme stukken land of boerderijen met neutrale benamingen die bekend stonden als 'Den Hoegen Honinchcamp', 'Oldenhof' of simpelweg werden aangeduid als 'een bruikweer lands'. Ook in het transformatieproces van boerderij naar buitenplaats

34 UA, archief heerlijkheden Cabauw en Zeventer, inv.nr. 5-7, stukken m.b.t. verkoop Diederik Ramp. J. Belonje, 'Kraantje Lek', *Haerlem Jaarboek*, LI (1955) 49, met verwijzing naar stukken van schout en schepenen van Haarlem over de insolvente boedelrekening van Ramp berustend in Gemeente Archief Haarlem (tegenwoordig NHA); J. Wildt, *De Oprichting van den Hoogen Raade in Holland; besluitenlijst 15 dec. 1712* (Utrecht, 1791) 171.

35 Geraerts, *Catholic Nobility*, 81; Van Nierop, *Van ridders tot regenten*, 107-109, 147-149, 153.

36 Hogermeer, Amstelzicht, Uit en Thuis, Meermond, Runderlust, Dubbelloon, (waarschijnlijk) Enkelloon, Oldenhof, Geinrust, Hoffsaet.

37 Van de 310 boerderijen die door auteur rond 1650 langs de Amstel, Holendrecht, Gein, Angstel, Winkel en Waver zijn gelokaliseerd, zijn er 207 doorontwikkeld tot buitenplaats (67 procent). De overige bleven als boerderij in gebruik maar hadden, voor zover nu bekend, geen nevenfunctie als buitenplaats.

werd door de nieuwe eigenaren niet verwezen naar een adellijk verleden. Zelfs locaties die daar alle aanleiding voor boden, werden omgedoopt of volledig gesloopt en herbouwd. Zo lag er direct oostelijk van het slot Abcoude op een prominente plek aan de Angstel een boerderij met de naam 'Hoffsæet' die tot 1557 in persoonlijk eigendom was van Filips II. In dat jaar werd de boerderij verkocht aan de kastelein van het slot Abcoude, de Amsterdamse schepen Dirk Schaep (1525-1579). Toen zijn nazaten in 1660 de boerderij verkochten werd in de akte nog verwezen naar het feit dat het goed 'voortyts gecomen [is] van Koning Philippus de Tweede'.³⁸ De nieuwe eigenaren braken de boerderij echter tot de grond toe af en doopten het nieuwgebouwde complex om in 'Popta', een directe verwijzing naar de eigen familienaam Popta. Op geen enkele wijze werd er in naam of beeld aansluiting gezocht bij een adellijk verleden of een associatie met het ernaast gelegen kasteel, en het is onbekend of de hofstede ooit de functie van buitenplaats heeft gehad.

Van een statusmotief lijkt bij de aankoop van boerderijen dan ook geen sprake. De situatie in het Amstelland bood hier, in tegenstelling tot andere regio's, doorgaans weinig ruimte voor. De ambachtsheerlijkheden waren stevig in handen van de stad of de seculiere kapittels uit Utrecht en kwamen daardoor niet beschikbaar. Heerlijke rechten met adellijke prerogatieven zoals de zwanendrift werden hier niet aangeboden. Misschien voelde de Amsterdamse toelitte van 'Bickerse prinsen' zich daarom minder tot dit gebied aangetrokken en kozen zij eerder voor de Vechtstreek of de Oude Rijnzone waar dergelijke statussymbolen wel beschikbaar waren.³⁹

Het gebrek aan statusverschillen tussen de ene en de andere boerderij werd voor potentiële boerderijkopers in de zeventiende eeuw deels gecompenseerd door een veel fundamenteeler verschil namelijk de vraag of een boerderij wel of niet gemoderniseerd was. Gedurende de zestiende en zeventiende eeuw trad binnen het Amstelland een vergaande agrarische specialisatie in melkproducten op die bovendien steeds vaker werd gecombineerd met het weiden van ossen voor de vetmesterij.⁴⁰ Deze specialisatie was één van de factoren die er voor zorgde dat het Amstelland ook nadat de agrarische conjunctuur vanaf 1650 een krimpfase inging een interessant beleggingsgebied bleef. Daarnaast had dit proces ook een effect op de functionele opzet en architectuur van de boerderijen. Het ouderwetse stolptype met zijn hoge achterhuis en kleine voorhuis werd daarbij steeds meer vervangen door een nieuw modern langhuistype met een breed voorhuis waarachter een smaller staldeel werd geplaatst met een losstaande hooiberg.⁴¹

38 D. Slebos, 'Popta en Vreedendijk geven hun geheimen prijs', *Jaarboekje van het oudheidkundig genootschap Nifflarake*, LXXXVII (2000) 54-79.

39 De term 'Bickers prinsen' als verwijzing naar de Amsterdamse familie Bicker en hun levensstijl heb ik ontleend aan R. van der Laarse, 'Amsterdam en Oranje. De politieke cultuur van kasteel en buitenplaats in Hollands Gouden eeuw', in: Y. Kuiper, ed., *Buitenplaatsen in de Gouden Eeuw* (Hilversum, 2015), 70 e.v.

40 J. Bieleman, *Boeren in Nederland. Geschiedenis van de landbouw 1500-2000* (Amsterdam, 2008) 81-91; J. de Vries, *The Dutch rural economy in the Golden Age* (New Haven-Londen, 1974) 120, 200-202.

41 Vergelijk J.E. Abrahamse, ed., *Atlas Amstelland biografie van een landschap* (Bussum, 2012) 43-44.

Institutionele eigenaren zoals de Gasthuizen pakten deze moderniseringslag planmatig aan waarbij ze hun verouderde boerderijen één voor één lieten afbreken en opnieuw opbouwen.⁴² Op het moment dat zij deze nieuwe boerderijen vervolgens verkochten, werden deze door hun nieuwe eigenaar vaak niet, of pas decennia later, doorontwikkeld tot buitenplaats. Ze waren op het moment dat ze in burgerlijk bezit kwamen dan ook meestal nog maar dertig jaar oud, modern van opzet en daarmee een aantrekkelijke en veilige grondbelegging waar je als verpachter weinig omkijken naar had.

De adel heeft waarschijnlijk niet of nauwelijks geparticipeerd in deze modernisatieslag, gericht op het naar de toekomst toe in stand kunnen houden van rendabele pachtboerderijen. Gezien hun toch al losse band met het gebied, hun verslechterende financiële positie en het feit dat zij zich sociaal, cultureel en economisch vanaf 1650 op andere gebieden oriënteerden, is dat ook aannemelijk. Hoe hun boerderijen er precies uitzagen, is niet te achterhalen omdat omschrijvingen in aktes vaak uiterst algemeen zijn en van deze specifieke boerderijen geen zeventiende-eeuwse afbeeldingen zijn overgeleverd. Wel is duidelijk dat ze allemaal vrij snel na verkoop door hun nieuwe eigenaren zijn gesloopt en herbouwd. Het lijkt onwaarschijnlijk dat het in die gevallen ging om net gemoderniseerde boerderijen; waarschijnlijk ging het hier om verouderde stolp-types. De economische noodzaak om te verbouwen werd door de nieuwe eigenaren aangegrepen om dan ook meteen een buitenplaatsfunctie te integreren in een boerderijtype dat daar qua opzet ook alle mogelijkheden voor bood. Alleen Meermont was waarschijnlijk al door de familie Theus/Nobelaer gemoderniseerd en werd dan ook pas in 1699 verkocht als 'hofstede met sijne landerijen genaamt Marmont oftewel het swarte huijs met all den opstal behalve een schuur nevens het huijs die door den bruiker tot zijne costen daar op getimmert heeft'.⁴³

Tot slot had de adel nog een troef in handen die de verkoop van haar bezit en de omvorming tot buitenplaats heeft gestimuleerd. De ligging van hun boerderijen was uitstekend. Dat gold zowel voor de bereikbaarheid als voor de landschappelijke situering. Dubbelloon, Oldenhof, Geinrust en Kostverloren lagen allemaal op markante plekken in een bocht van de rivier of op een kruispunt van wegen en waterlopen. Hierdoor boden juist deze boerderijen een uitstekende uitgangssituatie om een buiten te creëren dat voldeed aan de wensen van die tijd en zich niet alleen door de architectuur maar ook door de landschappelijke situering wist te onderscheiden van andere buitenplaatsen. De Amsterdamse elite had een voorkeur voor dit soort locaties en de eerste en vaak meest monumentale buitens ontstonden juist op deze plekken. Eén van de eerste voorbeelden daarvan is Driemond op de plek waar Gein, Gaasp en Weesp samenkomen. Het is onbekend of de gronden waarop het buiten gebouwd is daarvoor in adellijk bezit was, maar de ligging inspireerde de Weesper brouwer en

⁴² S. de Jong, *17de eeuwse landelijke bouwkunde in Amstelland Een analyse van een aantal bouwbestekken, afrekeningen en contracten van agrarische gebouwen* (Arnhem, 1988) 8-11.

⁴³ NHA, ORA, inv.nr. 2385, fol. 196, 4 mei 1699.

21

Overzichtskaart van het buitenplaatslandschap in het Amstelland rond 1700 met daarop aangegeven de opvallende landschappelijke ligging van het voormalig adellijk boerderijbezit op kruisingen van waterlopen (*collectie Waterschap Amstel Gooi en Vechtstreek; bewerking door de auteur*)

regent Laurens Corneliszn. Schouten (1568-1642) al in het begin van de zeventiende eeuw om binnen zijn uitgebreide grondbezit juist hier zijn 'Schoutenhof' (het latere Driemond) te stichten, dat in 1632 als eerste en enige buitenplaats in de verponding langs het Gein werd aangeslagen.⁴⁴

Het buitenplaatslandschap van het Amstelland is daarmee niet ontwikkeld maar wel degelijk beïnvloed door de adel. Doordat zij hun bezittingen verkochten in de periode dat de buitenplaatscultuur rond Amsterdam opbloeide, kwam langs de rivieren een veelvoud van goed gelegen boerderijlocaties vrij. Omdat zij niet geïnvesteerd hadden in de modernisering van de boerderijen, werd de burgers die ze opkochten

⁴⁴ J.A. Colom, *Kaart van het Graafschap Holland* (Amsterdam, 1639); afgebeeld in M. Carasso-Kok, ed., *Het Gein. Levensloop van een rivier* (Abcoude, 1989) 112. Stads Archief Amsterdam (SAA), archief ambachtsheerlijkheid Weesperkarspel en Hoogbijlmer, inv.nr. 52, registers betreffende de schouw van dijken en sloten in Weesperkarspel, Hoogbijlmer en de Aetveldsepolder, fol. 114, 4 apr. 1674.

een kans geboden om die modernisering te combineren met het realiseren van een al dan niet monumentaal buitenverblijf.

De Oude Rijnstreek ter vergelijking

Langs de Oude Rijn is het beeld anders. Ook hier ontstond in de zeventiende eeuw tussen Leiden en Utrecht een volledig op de rivier georiënteerd buitenplaatslandschap met ruim honderd buitenplaatsen. Net als in het Amstelland ontstond het merendeel uit een boerderijcomplex (53 procent).⁴⁵ De andere helft ontstond uit een versterkt huis of kasteel, een vorm van industrie, een herberg of zelfs een speeltuin. Een groot verschil met het Amstelland betreft die eerste categorie. Direct aan of vlakbij de Oude Rijn lagen maar liefst 36 kastelen of versterkte huizen.⁴⁶ Mede hierdoor is het hogere aantal adellijke grondbezitters langs de Oude Rijn rond 1640 in vergelijking met het Amstelland te verklaren. Ook hier in het Oude Rijngebied kwam het percentage adellijke eigenaren echter nooit boven de tien procent uit.⁴⁷

22

De samenstelling van de groep edelen langs de Oude Rijn was veel gevarieerder dan de rooms-katholieke coterie in het Amstelland. Hiervoor zijn drie redenen aan te voeren. Allereerst waren er in dit gebied in de eerste helft van de zeventiende eeuw nog veel historisch aan de regio verbonden families aanwezig zoals de Van Poelgeesten en de families Van Swieten en Van der Does. Dit cohort inheemse Hollandse adel werd aangevuld met een kleine maar bonte stoet van hoog en laag adellijke edelen uit alle kustgewesten die zich hier vestigden vanwege hun oriëntatie op het hof in Den Haag of de ridderschap en de kapittels van het Sticht. Die brede geografische herkomst werd in de hand gewerkt door de geografische ligging van het Oude Rijngebied, de tweede factor waarmee het zich van het Amstelland onderscheidt. De Oude Rijn en dan vooral het deel rond Alphen lag geografisch veel centraler binnen Holland dan het exclusief op Amsterdam georiënteerde Amstelland. Zowel vanuit Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht was Alphen binnen een halve dag bereikbaar over water en land. Daarmee trok het gebied buitenplaatseigenaren uit de hele tegenwoordige Randstad. Die brede geografische herkomst zien we ook weerspiegeld in de achtergrond van de adellijke eigenaren.⁴⁸

Tot slot had de Oude Rijn iets te bieden wat het Amstelland niet had en dat was de mogelijkheid om het bezit van een buitenplaats te combineren met het eigendom van een ambachtsheerlijkheid. Vooral voor de burgers die in het buitenland tot adel

⁴⁵ Het percentage ligt waarschijnlijk hoger omdat van veertien procent de oorspronkelijke functie niet is vastgesteld. Zeer waarschijnlijk ging het hier ook om bestaande boerderijen of afsplitsingen van stukken land. In dat geval zou het percentage maximaal op 67 procent uitkomen, nog steeds 25 procent lager dan in het Amstelland. Zie: Van Oosterom, 'Gronden van vermaak', 87.

⁴⁶ Van Oosterom, 'Gronden van vermaak', 88-90.

⁴⁷ Van Oosterom, 'Gronden van vermaak', 130.

⁴⁸ Van Oosterom, 'Gronden van vermaak', 162-166.

waren verheven was dit in de eerste helft van de achttiende eeuw een aantrekkelijke combinatie. Een bekend voorbeeld betreft de Utrechtse bankier en sinds 1696 baron van het Heilige Roomse Rijk Daniel de Milan Visconti (1652-1741), door tijdgenoten al bekritiseerd als parvenu. In 1711 verwierf hij kasteel Nijveelt bij de Meern dat hij combineerde met maar liefst negen heerlijkheden, waarvan de meeste direct rond het kasteel waren gelegen. Baron Daniel deed echter niets anders dan wat zijn meer gerespecteerde en hooggeplaatste inheemse collega's al honderd jaar eerder deden, zoals de ambassadeur van de Republiek 'baronet' Willem Lord Boreel (1591-1668). Ook Willem verzamelde naast buitenlandse titels een reeks ambachtsheerlijkheden die hij combineerde met het bouwen van het buiten Rijnnoord, één van de meest monumentale buitenplaatsen rond Alphen.

In tegenstelling tot het Amstelland werden langs de Oude Rijn connotaties naar een adellijk verleden gekoesterd en dan vooral door Amsterdamse eigenaren uit het stedelijk patriciaat. Rob van der Laarse en Fred Vogelzang hebben aangetoond dat voor de topelite van Amsterdam vrijkomende adellijke kastelen en heerlijk grondbezit in de zeventiende en achttiende eeuw een streepje voor hadden vanwege hun functie als politiek instrument in de territoriale machtsstrijd en dynastieke herinneringscultuur.⁴⁹ Voor de Amsterdammers lijkt de buitenplaats als statussymbool dan ook een belangrijker motief te zijn dan voor de bestuurs- en economische elites uit andere steden.⁵⁰ En wat in het Amstelland nauwelijks mogelijk was, kon hier wel. De 'overname' van kasteel Zwieten bij Zoeterwoude door de regentenfamilie Bicker is een bekend voorbeeld maar stond niet op zichzelf. Ook het vlakbij gelegen kleine buiten Rijnenburg had vermoedelijk grote aantrekkingskracht vanwege de adellijke connotaties. Nadat het kasteeltje verwoest was in 1420, werd het in de zestiende eeuw herbouwd en kwam het in vrij eigendom van de jonkheren van Mandersloo, die het huis samen met de hoge heerlijkheid Vrijhoeven, de ambachtsheerlijkheid Aarlanderveen, Oudshoorn en Gnephoek in 1584 verkregen als tegoeddoening voor de soldij van knechten die zij geleverd hadden aan Lodewijk van Nassau voor de tocht naar Bergen in 1572.⁵¹ Meest tot de verbeelding sprekende eigenaresse was echter de dame na hen, Margaretha van Mechelen (1580-1662), de *mâîtresse* van prins Maurits van Nassau. Zij verwierf het huis inclusief alle ambachtsheerlijke rechten in 1622.⁵² Hoewel de boerderij met kleinschalige buitenplaatsaanleg zeker niet de meest prominente langs de Oude Rijn was, bleek het bezit van Rijnenburg en alle historische connotaties die daaraan kleefden, zeer aantrekkelijk voor de Amsterdamse elite. Het duurde dan ook niet lang voor de president van de Hoge Raad, Reinier Pauw (1591-1667),

49 Van der Laarse, *Amsterdam en Oranje*, 66-95; F. Vogelzang, 'Ridderhofsteden in Utrecht. De veranderende betekenis van een adellijk symbool', in: C. Gietman, ed., *Huis en habitus* (Hilversum, 2017) 373-383.

50 Van Oosterom, *Gronden van Vermaak*, 175.

51 NA, Archief Financie van Holland, inv.nr. 884, opdrachtbrief, 2 nov. 1584.

52 NA, HHD, inv.nr. 3323, willig decreet, 13 mei 1622.

De nog steeds bestaande boerderij Rijnenburg te Hazerswoude-Rijndijk, 1958. De boerderij was als buitenplaats bescheiden, wat echter meer dan goed werd gemaakt door de adellijke historie die het buiten zo aantrekkelijk maakte voor de op distinctie gerichte Amsterdamse elite (foto Architectenburo Meulenbelt, coll. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, obj.nr. 410.540)

in 1646 de boerderij met buitenplaatsfunctie verwierf en zich (onder andere) heer van Rijnenburg noemde als aanvulling op zijn buitenlandse adelsstitels.⁵³ Of hij het buiten zelf gebruikte is onbekend, maar het is niet waarschijnlijk aangezien Reinier door zijn tweede huwelijk in 1631 ook al in het bezit van de ridderhofstad Ter Horst bij Wassenaar gekomen was, dat hij in de jaren dertig grootschalig liet verbouwen en verfraaien.⁵⁴

Conclusies

Zowel de oude adel als de vers geadelde Rijksridders keerden na hun vertrek nooit meer terug naar het Amstelland. In de achttiende eeuw was de dominantie van het Amsterdams patriciaat hier compleet. Ook in het Oude Rijngebied waar altijd tussen de zes en tien procent van de eigenaren en bewoners van adel bleef, was de binding

⁵³ P.J. Blok en P.C. Molhuysen, *Nieuw Biografisch woordenboek* (10 dln.; Leiden, 1933), IX, 770-776.

⁵⁴ H. Rijken, *De Leidse lustwarande. Geschiedenis van de tuinkunst op kastelen en buitenplaatsen rond Leiden 1600-1800* (Leiden, 2005) 327.

met hun bezit minimaal en trokken veel families al na één of twee generaties weg. Hun gedrag wijkt daarmee nauwelijks af van de burgers die de complexen van hen overnamen en wier binding met hun pachtboerderijen en buitenplaatsen al net zo gekenmerkt werd door toenemend absentisme, verhuurpraktijken en uiteindelijk sloop. Zo ook bij Batestein te Harmelen. Als op 6 september 1847 na de dood van Jan Meulman (1767-1847) de inboedel van het al grotendeels onttakelde Batestein wordt geïnventariseerd, treffen de afgevaardigde dorpsnotabelen een veelvoud van oude papieren aan. De 24 eigendomsaktes werden elk apart genummerd en minutieus omschreven, maar het 'pakket oude leenverheffingen en diverse bewijzen van riddermatige regten voor den huize Batestein' werd 'niet noodig geoordeelt [deze] stuksgewijze te beschrijven' en de ooit zo waardevolle stukken werden letterlijk en figuurlijk op een hoop geveegd.⁵⁵ De tijd dat juist die papieren het buiten voor ambitieuze burgers zoals Pedro Ormeo zo aantrekkelijk maakten, was al lang voorbij. Twee jaar later was de sloop in volle gang en zou het buiten tot de grond toe worden afgebroken.

25

Het is dan ook niet vreemd dat de adel in de historiografie van de 'Hollandse' buitenplaatscultuur van de zeventiende en achttiende eeuw vooral figureert als een al dan niet vervormende spiegel. Niet de groep zelf maar de vraag of er nu wel of niet sprake was van adaptatie, imitatie of afwijzing van adellijke topoi door het stedelijk patriciaat lijkt veel onderzoekers naar West-Nederlandse buitenplaatscultuur en buitenplaatslandschappen tot op de dag van vandaag te inspireren. Andere vragen over deze marginaal aanwezige groep werden en worden helaas voor dit deel van de Republiek nog steeds maar sporadisch gesteld.⁵⁶

Uit de verkenningen in het Amstelland en de Oude Rijnstreek in dit artikel blijkt dat de invloed van de adel echter niet alleen doorwerkte in de buitenplaatscultuur maar ook in het fysieke buitenplaatslandschap zelf. In beide gebieden bood het wegtrekken van de adel een kans voor burgers om het vrijkomende bezit op te kopen en waar nodig te moderniseren. In het Amstelland waren dit opvallend vaak locaties die qua ligging net een iets betere uitgangssituatie boden voor een monumentaal buiten doordat ze op kruispunten van weg- en waterinfrastructuur lagen. Langs de Oude Rijn is dat patroon niet aanwezig, maar valt juist op dat locaties met een adellijke connotatie zoals oude versterkte huizen een extra aantrekkingskracht hadden.

Echo's van die adellijke voorgeschiedenis zien we dan ook terug in het ruimtelijk distributiepatroon van de buitenplaatsen langs de rivieren en in de transformatiesnelheid waarin boerderijen zich tot buitenplaats ontwikkelen. Op het moment dat de adel wegtrok, werden niet alleen de kastelen, heerlijkheden en een levensstijl achtergelaten. Langs de Oude Rijn en in het Amstelland ging het ook om simpelweg goed gelegen en verouderde boerderijen die op het juiste moment te koop aangeboden.

⁵⁵ Van Schaik, *Batestein*, 23.

⁵⁶ Zie voor Nederlandse onderzoekers die wel aandacht besteden aan dit aspect de publicaties van Y. Kuiper, R. van der Laarse en F. Vogelzang.

Het proces van overdracht van adellijk naar burgerlijk bezit is daarmee in beide gebieden één van de bouwstenen onder de transitie van agrarisch cultuurlandschap naar buitenplaatslandschap. Van der Laarse wees in zijn inspirerende essay over de politieke cultuur van de buitenplaats in de bundel *Buitenplaatsen in de Gouden Eeuw* al op het feit dat deze ‘verburgerlijking van het heerlijk grondbezit (...) een explosie aan buitenplaatsen’ veroorzaakte.⁵⁷ Binnen het totaal aan factoren die deze explosie veroorzaakte, is dat gezien de beperkte omvang van het adellijk grondbezit misschien wat zwaar aangezet. Maar het mag duidelijk zijn dat zowel de aanwezigheid vooraf als het wegtrekken van de adel in de zeventiende eeuw één van de richtinggevende factoren was die het buitenplaatslandschap ook na hun vertrek vorm en kleur gaf.

---

⁵⁷ Van der Laarse, *Amsterdam en Oranje*, 66-95.

Gerrit van Oosterom

Noble echoes?

The influence of the nobility on the development of country houses along the rivers in Amstelland and along the Oude Rijn river

This article claims that the influence of the nobility on the temporal and spatial development of the country house landscapes in the areas of Amstelland and the Oude Rijn was stronger than has previously been argued and remained visible long after the nobles themselves had left. In Amstelland the economic, social and cultural focus of the Catholic nobility that still owned land here shifted at the end of the seventeenth century to the southern part of the Netherlands and abroad. It offered the merchant elite of Amsterdam the opportunity to buy their prime locations and turn them into modern dairy farms combined with the first country houses in Amstelland. Along the Oude Rijn river many locations carried various noble connotations, which seemed to attract the status-sensitive members of the urban elite of both Amsterdam and Utrecht. They used the location – formerly a noble seat – and name of the place so as to associate themselves with a (true or fabricated) noble past.

Gerrit van Oosterom (1975) studied landscape history at the Rijksuniversiteit Groningen. In 2015 he graduated cum laude on a thesis concerning the development of the country house culture of the Oude Rijn river. In 2017 this thesis was rewarded with the first Virtus-thesis award. As a PhD researcher he is affiliated with the landscape research centre of the Rijksuniversiteit Groningen. His research focuses on the role of farms and farmers in the development of country house culture along the rivers Amstel, Hолendrecht, Gein and Angstel. He also works as a landscape architect for the municipality of Apeldoorn.

Rijksuniversiteit Groningen, Kenniscentrum Landschap, Oude Boteringestraat 34, 9712 GK Groningen, the Netherlands – ggvanoosterom@xs4all.nl

- Adellijke echo's? De invloed van de adel op de ontwikkeling van buitenplaatsen langs de rivieren van het Amstelland en de Oude Rijn 9
Gerrit van Oosterom
- Het Staatse ambassadegebouw in de zeventiende eeuw. Het logement van Hendrick van Reede van Renswoude in Madrid, 1656-1669 29
Maurits Ebben
- Naar het Oosten. Geografische verschillen in het ledenbestand van de Ridderlijke Duitse Orde, Balije van Utrecht, 1640-1840 57
Renger E. de Bruin
- De Belgische orangistische adel I. De zuidelijke adel in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1815-1830) 79
Els Witte
- The Bentinck family archives. Highlights and suggestions for further research 103
Menoucha Ruitenberg
- Bildung und Erziehung. Zur Bedeutung zweier Schlüsselkategorien für Charlotte Sophie Gräfin Bentinck 114
Christina Randig
- Charlotte Sophie, Joseph Eckhel and numismatics 127
Daniela Williams
- Craignez honte*. The Bentinck coats of arms and their use as an expression of the cross-border character of the family 144
Olivier Mertens
- Fathers and Sons. A sketch of the noble life forms of the Bentincks in the period of the Great Wars in Europe (1672-1748) 162
Yme Kuijper
- Van wapenbord tot koningsboek. Herinnering, herstel en herbestemming in de heraldiek van het Gulden Vlies (1559-1795) 179
Steven Thiry

25 | 2018

9 789087 047870